

Felelősség és anyagismeret Adalékok Turczel Lajos életművéhez

ZOLTÁN SZEBERÉNYI
RESPONSIBILITY AND THE MATERIAL KNOWLEDGE.
ADDITIONS TO THE LIFE-WORK OF LAJOS TURCZEL

82:929:821.511.141 (437.6)
821.511.141 (437.6):929
929 TURCZEL, LAJOS
82(091):821.511.141 (437.6)
821.511.141 (437.6)(091)

Lajos Turczel. Hungarian literature in Slovakia. Literary life. Literature critique. Literature history writing.

Valamely testület vagy csoportosulás köztiszteltben álló, legidősebb, legtapasztal-
tabb tagját gyakran hívják nesztornak. A név Homérosz *Iliász* című eposzából került
a nyelvhasználatba, így hívták a Tróját ostromló görögök bölcs, öreg királyát. A Szlo-
vákiában élő magyar írók közösségében ez a név már hosszú évtizedek óta a 90.
életévét taposó Turczel Lajost illeti meg. Munkássága átíveli a második világhábo-
rút követő „magyar pokoljárás” után kibontakozó szellemi és kulturális életünk tör-
ténéseit, művelődési lehetőségeink körülményeinek alakulását, irodalmunk és kul-
túránk nem éppen szívderítő, küzdelmekről terhes történetét. Nemcsak átfogja, de
példázza, alakítja, szervezi és főként gazdagítja egy szorgalmas munkával eltöltött,
hosszú és termékeny élet tetteivel, eredményeivel.

A háborút átvészelt „öreges” (Fábry, Sas, Egri stb.) mellett oroszlánrészt vállalt
irodalmunk harmadszori újraindításának küzdelmeiből. Jelenléte történelmünk leg-
kritikusabb éveiben szinte intézményeket pótol. Életműve szervesen és elidegenít-
hetetlenül beépült kulturális közgondolkodásunkba, irodalmi és művelődéstörténeti
eredményeinkbe. Fellépése óta cselekvő részese, alakítója-formálója, sok vonatko-
zásban irányítója és inspirálója a szlovákiai magyar kulturális, közművelődési, iro-
dalmi és tudományos életnek. Az irodalmunk nesztora megtisztelő minősítést ko-
rántsem éveinek számával, hanem tudományos, oktatói-nevelői, közéleti tevékeny-
ségének eredményeivel és nem kevésbé karizmatikus személyiségével érdemelte
ki. Turczel Lajos napjainkban az egész magyar nyelvterületen ismert és elismert tu-
dós, akinek élete és munkássága már rég nem magánügy, korántsem „kisebbségi”
produktum csupán, hanem az egyetemes magyar kultúra értékes, számos díjjal és
kitüntetéssel jutalmazott része. Ez az alkalmi számvetés az életmű körvonalait ér-
zékelteheti ugyan, de valós értékei és jelentősége, életművének objektív súlya csu-
pán az immár nyolc évtizedes kisebbségi létünk társadalmi történéseinek, kultúra-
teremtő törekvéseinek, sajtó- és irodalomtörténetének stb. kontextusában mérhető
fel megközelítő pontossággal. Sajnálatos tény, hogy sokrétű, szerteágazó, változa-

tos műfajú tevékenysége eredményeinek csak egy része manifesztálódott könyv alakban. Mintegy másfél tucat könyv és néhány antológia, összeállítás őrzi tudományos kutatásainak, kritikai tevékenységének, közírói és közéleti munkásságának legfontosabb, az utókor érdeklődésére is számottartó eredményeit. Legfeljebb interjúkból, visszaemlékezésekből, önvallomásokból stb. követhető nyomon az a heroikus küzdelem, amit a „harmadvirágzás” irodalmának szervezése, magyartanárok generációinak felnevelése, rendszeres ismeretterjesztés, korszerű, jó értelemben felfogott népművelés terén kifejtett. Kevés olyan kérdése lehet nemzetiségi történelmünknek, irodalmunknak a két háború közötti időszakról a harmadik évezred küszöbéig, amire Turczel Lajos munkásságát megkerülve érdemleges választ lehetne adni. Az „első és második kisebbségi sors” (1918–1948) időszakáról pedig senki sem tud nála többet, élő lexikona e hányatott, küzdelmekkel és szenvedésekkel terhes történelmi korszak hazai magyar irodalmának és kultúrájának fennmaradásáért folytatott harc történéseinek. Irodalomszemléletéről, kutatási eredményeiről ugyan lehet vitatkozni, de tudományos munkásságának végső summája nem szorul korrekcióra. Tevékenységét sohasem az egyéni érdek vezérelte, véleményét nem igazította a divat vagy a napi politika változó hullámveréséhez. Kezdetből fogva a nembeliesség szintjén, távlatokban gondolkodott, mindig a mélyebb összefüggések érdekelték. Irodalom- és művészetszemléletét impozáns gazdagságú olvasottságára támaszkodva, széles elméleti alapon bontakoztatta ki, és így teremtette meg egy tartalmas és terjedelmes életmű kiteljesedésének feltételeit.

E sorok írója évtizedek óta figyelemmel kíséri Turczel Lajos munkásságát. Tapasztalatai szerint minden sokoldalúság és sokrétűség mellett életműve legidőtállóbb részét vitathatatlanul kritikusi, irodalom-, sajtó- és kultúrtörténeti kutatásai jelentik, de elévülhetetlen érdemeket szerzett a fennmaradásunkért, nemzeti identitásunk megőrzéséért, történelmi és kulturális hagyományaink feltárása és ápolásáért folytatott küzdelem terén is.

Meddő kísérlet lenne egy – bármily tekintélyes – ünnepi alkalom jegyében születő számvetés keretében felvonultatni Turczel tevékenységének és eredményeinek egész arzenálját. Ezért kiterjedt életműve néhány kiemelkedő pontjának érintésével próbáljuk felidézni immár legendássá váló alakját és jelentőségét.

A szegénysorsú szalkai kisdíák útja a tanszékvezető egyetemi docensig – mai szóhasználat szerint – sikertörténetnek tűnhet. Korántsem volt az. Turczel életútjának körülményei sokáig nem kedveztek későbbi, hajlamainak és adottságainak, kivételes képességeinek legjobban megfelelő hivatásának. Nagy kerülőkkel, egyéni és történelmi kataklizmák (szegénység, háború, hadifogság, magyarüldözés, kényszerpályák stb.) után, az optimális korhatáron túl érkezett az irodalmi életbe, sike-reinek, legeredményesebb tevékenységének színterére. Már középiskolás korában írónak és magyar–latin szakos tanárnak készült. Több megjelent verse és novellája tanúsítja, hogy szépirodalmi ambíciói nem voltak alaptalanok. A történelmi kényszer azonban jogi stúdiumra készítette. Társadalmi felelősségérzete, fejlett kritikai érzéke, nemzetiségi helyzettudata – nemzeti kisebbségünk hasznára – a tudományos és közírói pálya felé orientálta. Ápolni, szervezni és terjeszteni kívánta az irodalmat. Erre először komáromi tanárkodása idején (1951–1954) nyílt lehetősége. Élve a kedvező alkalommal, munkája mellett jogi doktorátusához magyar nyelv és irodalom szakos tanári diplomát szerzett. Nem véletlen, hogy Sas Andor, a pozsonyi egyetem

magyar tanszékének vezetője hamar fölfigyelt az átlagon felüli műveltségű, tájékozott hallgatóra. Különösen az Arany Jánosról írt szakdolgozatára, amelyben Turczel meglepően érett irodalmárként mutatkozott be. A rendkívül gazdag Arany-filológiát árnyalta új vonásokkal. Sas *A reformkor megyei életének rajza Arany Elveszett alkotmányában* című dolgozat alapján még a diploma megszerzése előtt meghívta Turczelt a tanszékre oktatónak. A dolgozat, amely 1954-ben megjelent a *Fáklyában*, valóban szokatlan irodalomtörténeti erudícióval készült. Turczel írása azt is bizonyítja, hogy korábbi tájékozódása nem volt hiábavaló: jogi műveltsége szemléleti racionalizmusán, logikai gondolatvitelén, szépírói ambíciói pedig nyelvének plaszticitásán, képi telítettségén hagyott nyomot. A terjedelmes, esszészerű tanulmány szerzője azzal az egykor közkeletű irodalomtörténeti felfogással – vagy inkább babonával – száll szembe, miszerint Arany Petőfihez viszonyítva csupán „szófogadó nyárs-polgár” volt, akiből hiányzott a forradalmi szellem, a haladás iránti bátor elkötelezettség. Turczel *Az elveszett alkotmány* körültekintő, eruditív elemzésével, idézetekkel, példákkal gazdagon illusztrálva bizonyította, hogy Arany már a pályája elején jól látta és ki merete mondani a kor társadalmi problémáit, s nála a „költői bátorság és kritikai kiállás nem volt epizódikus jelenség, hanem állandósult költői és emberi tulajdonság”.

Arany életművének, kritikai tevékenységének tanulmányozása nemcsak az egyetemi karriert jelentette Turczel számára, hanem távlatilag is hasznosan befolyásolta irodalomszemléletét, megalapozta alkotó módszereit. Belőle merítette meggyőződését, hogy az irodalom egyik legfontosabb kötelessége az emberi-társadalmi haladás szolgálata. Arany példája nyomán emelte a műgondot, az alaposságot etikai kérdéssé. Tőle tanulta, hogy az irodalmat nemcsak a kiemelkedő alkotók alkotják, de szigorúan és következetesen óvni kell a sznobok és dilettánsok hadától. Őt követően tartotta egész pályáján átívelő szem előtt az irodalomkritika tanító-nevelő feladatát.

Turczel a magyar és világirodalom klasszikusain, a népi írók kiemelkedő alkotásain kiformalódó irodalmi ízlése és tájékozottsága révén gyorsan beilleszkedett a tanszék munkájába és a lassan kibontakozó irodalmunk fejlődési folyamatába. Tanítványai szerint kitűnő középiskolai tanár és iskolaigazgató volt, de oktatói-nevelői munkássága a legfelsőbb fokon bontakozott ki a legeredményesebben. A középiskolai, a gimnáziumi magyar szakos tanárok generációi őrzik és tanúsítják ezirányú tevékenysége eredményeit. Életművének leginkább időtálló, az egyetemes magyar kultúra kontextusában is maradandó hozama azonban irodalmi életünkben betöltött szerepe, főként kritikusi, irodalom- és sajtótörténeti munkássága, tudományos, adatfeltáró és értékelő, rendszerező tevékenysége.

Turczel szórványos előzmények után az ötvenes évek közepén kezdett publikálni. Eleinte főként a magyar iskolák problémáiról értekezett, majd a szenvedélyes olvasó, a lelkes és értő irodalombarát hangját szólaltatta meg, a legmélyebb olvasmányélményeit formálta esszékké, tanulmányokká. Írásaiban sok szeretettel, de kritikusan közelíti meg témáit, a műértő szigora és beleérző képessége egyaránt érvényesül írásaiban. Irodalomesztétikai közhely, hogy az alkotó írástudót legalább annyira jellemzi és minősíti az, hogy miről ír, milyen témákat választ, mint a színvonal, a hozzáértés. Első világirodalmi tanulmányát, amelyben Cervantes halhatatlan művét, a *Don Quijotét* veszi górcső alá, érdemes közelebről szemügyre venni.

Turczel feltárja az általában humoros írásnak tartott történet lényegi üzenetét. Az álmodozó, illúziókat kergető, lépten-nyomon felsülő „búsképű lovag” kacagtató helyzetei és cselekedetei mögött Cervantes őszinte fájdalommal húzódik meg népe és hazája sorsán. „Az olvasók nem érezték meg ebben a humor erőteljes eszközeivel megalkotott műben az allegóriát, és a legjobb esetben is csak a lovagregények elleni szatirikus támadást látták benne. Pedig a hóbortos lovag történetében kettős allegória is van. A vézna, szájalmas lovag csontos gebéjén lovagolva Cervantes társadalmi osztályát, az elzüllött és tönkrement spanyol kis- és középnemességet jelképezi, amely nem képes építő munkával új életet, reális jövőt teremteni magának, hanem a múlt ködképei után fut és a pusztulással fenyegető sivár jelenhez a végleg elmúlt dicsőséget hazudja vissza. Ez a tragikomikus alak jelképezni hivatott a 16. és 17. század fordulójának Spanyolországát, amely nem akarja tudomásul venni a társadalom fejlődésének új követelményeit és a haladás és a valóság elől a süllyedő feudalizmusnak irrealitásokba és fantáziákba hulló eszméivel bátyázza körül magát.” Turczel lényegre törő, frappánsan megfogalmazott tanulmányának is kettős értéke, lényegi üzenete van. Egyrészt meggyőzően jellemzi a nagy spanyol író valódi mondanivalóját, másrészt – s ez teszi írását igazán értékesé és eredetivé – magyar párhuzamokat keres. Meggyőzően példázta, hogy a magyar társadalomnak is megvannak a maga Don Quijotéi. S nem véletlenül, mivel a magyar társadalmi-történelmi fejlődés számtalan vonatkozásban a spanyollal rokon vonásokat mutat.

Jókai Mór *Kiskirályok* című regényének Tanussy Decebálja szintén Don Quijote-i figura. Egy cinikus, gyáva és demagóg nemes, aki az erkölcs és becsület írott és íratlan törvényeit, hazája legelemibb érdekeit semmibe veszi. A hazafiság üres frázis számára, átérés nélküli hangoztatásra való. Még nyilvánvalóbb a párhuzam abban, hogy a magyar „búsképű lovag” is egy nevetséges rögeszme megszállottja. Thonuzóba leszármazottjának hiszi magát. Ezt a mániát, amelynek semmilyen valószínűségi alapja nincs, az ellenségei használják ki, s erkölcsileg is, anyagilag is lehetetlenné teszik. Itt sem egy hóbortos nemesúrról van szó csupán, hanem a magyarság, a magyar társadalom történelmi sorsáról.

Nem kevésbé emlékeztet Cervantes antihősére Pongrácz István gróf, Mikszáth Kálmán tragikomikus alakja a *Beszterce ostromából*. Ez a 19. század elején élő magyar arisztokrata a 16. századba álmodja vissza magát, s a keménykezü oligarcha és nemes eszméikért lelkesedő lovag szerepét erőlteti magára és környezetére.

Turczel a magyar példákban és párhuzamokban is a humoros felszín mögött meghúzódó történelmi-társadalmi erőket keresi. Problémaérzékenységét, elemző-készségét, történelmi látását és irodalomszemléletét jellemzi az a pontosság, ahogy megfogalmazza észrevételeit: „Tanussy Decebál pl. a magyar nemességnek azt a részét jelképezi, amelyet nem hevítenek sem a reformkor, sem a szabadságharc nemes eszméi, amely az önzésben és az élőködésben megátalkodva egy egész nép jövőjével szemben konokul védte előjogait és kiváltságait. Mikszáth bolondos grófja azt a magyar főnemességet példázta, amely értetlenül nézi a polgári rendszer hatalmas kibontakozását és a számára riasztó valóság elől múltjának fellegváraiba menekül.”

Turczel rendkívül tanulságosan, felfedező mozzanatokkal telítetten és meggyőző erővel idézi fel a világirodalom legnagyobb szatirikusának, a szarkazmus utolérhetetlen mesterének a szellemét is. A *Gulliver* írójáról, Jonathan Swiftről elmélkedve

nem az ifjúság körében elterjedt és módfelett közkedvelt adaptált változatra, hanem az eredeti szövegre támaszkodik, amely ritkán jelenik meg a könyvpiacra. Pedig az igazi, az eredetileg elgondolt írói üzenet ebből hámozható ki, mint ahogy Swift írói nagysága is ebben körvonalazódik a maga eredeti valóságában. Swift nem szórakoztatni akar, hanem leleplezni, felmutatni minél meggyőzőbben a serdülő kapitalizmus és a mellette szívósan tovább élősködő feudalizmus fonákságait, az emberi gyarlóságokat stb. Turczel az eredeti szöveg merész szókimondásai, naturalizmusa, gondolati bonyolultsága és allegorikus zsúfoltsága, szinte áttekinthetetlen szövevénye mélyén megtalálja az író, a csalódottak, a mindenből kiábrándultak, a sértődöttnek ismert alkotó igazi énjét és szándékait, a mélységes emberszeretet gúnyba és maró szarkazmusba öltöztető, az „érted haragszom, nem ellened” alapállású művész-filozófus vágyakozását és küzdelmeit az emberhez méltó életért.

Lényegesen derűsebb hangon, de nem kevésbé mélyrehatóan emlékezik meg Walt Whitmanról, Amerika első nagy költőjéről születésének centenáriuma alkalmából. Whitman költészete új fejezetet nyitott a világirodalom történetében. A *Fűszálak* című kötete gyakran forgatott olvasmánya volt Turczelnek, ebben jelent meg először a szabadvers, a hétköznapi szókincs, a kétkezi munkások, az egyszerű emberek mindennapi öröme-gondja költői témaként. Turczel irodalomszemléletének nyitottságáról, a merész újítások iránti fogékonyságáról tanúskodik ez a klasszikus tömörséggel, szépírói erényeket csillogtató stílusban megírt tanulmány is.

Turczel világirodalmi témájú olvasói élménybeszámolóí jórészt Pozsonyba költöztek első éveiben születtek (1954–1955). A tanszéki feladatok azonban hamarosan elvonták ettől az általa nagyon kedvelt témakörtől. Eleinte – feltehetően Sas Andor sugallatára – komparatiztikus kutatásokba fogott. Mái forrásértékű tanulmányokat írt a szlovák klasszikusok, főként a realizmus úttörőinek (Kukučín, Hviezdoslav, Jesenský) kapcsolatairól a magyar irodalommal, de érdeklődése, felelősségérzete hamarosan más irányba terelték munkásságát. Abban a szilárd meggyőződésben élt, hogy a szlovákiai magyar írásbeliségnek, főként a szépirodalomnak döntő vagy legalábbis meghatározó szerepe van a nemzeti identitás, a szülőföld iránti ragaszkodás megőrzésében, továbbfejlesztésében. Ezért a tanszéki-pozsonyi beilleszkedés éveit (1954–1957) követően minden erejét a szlovákiai magyar irodalom szervezésére, ápolására fordította. Tudományos irányultságának ebben a fordulatában a kényszerítő körülmények mellett Fábry személyes példája és ösztönzése is döntő szerepet kapott, aki a *Harmadvirágzás* (1954) című tanulmányában nemcsak névadója lett irodalmunk harmadszori újraindulásának, de indító lökést adott irodalmi kritikánk fejlődésének is. Ez a terjedelmes tanulmány jelentette az első tudatos, átgondolt kritikai lépést a felvidéki magyarságot sújtó kataklizmák után. Fábry ezzel az írásával és az egy évvel később megjelenő *Kevesebb verset – több költészetet!* című tanulmányával megteremtette irodalomtörténet-írásunk alapvető forrásait is.

Turczel – szörványos előzmények után – 1956-tól kezdett átfogó és rendszeres, az irodalmi élet minden mozzanatára odafigyelő és élénken reagáló kritikai és irodalomszervező tevékenységbe. Az ötvenes években fellépő kritikusok (Tóth T., Csanda S., Rác O.) között egyedülálló tudatossággal és konkrét kritikai programmal kezdte pályáját. Tudatossága kritikai elveinek átgondoltságában, rendszerezésében is megmutatkozott. Első jelentősebb tanulmányában (*Kritika és mű*) össze-

foglalta és *ars critica*-szerűen kifejtette műbírálói elveit. A klasszikus magyar kritikai hagyományok (Bajza, Arany, Erdélyi) szelleméhez kapcsolódva körvonalazta a kritika legfőbb feladatát: „...tájékoztassa, segítse, támogassa az irodalmi élet két fő tényezőjét: az író és az olvasót.” Tevékenységét mindvégig ehhez az alapelvhez igyekezett igazítani. Kritikai munkássága 1956 és 1965 között volt a legintenzívebb. Elég belelapozni a korabeli sajtóba, azonnal kitűnik, hogy ő szólalt meg legtöbbször kritikusként, ő mondta a legtöbbet a hazai magyar irodalomról. Kritikusai látóköre kiterjedt a már befutott íróktól a pályakezdőkig minden korosztályra. Egyik legnagyobb horderejű fegyverténye az ún. „nyolcak” generációjának útnak indítása volt. A *Fiatal szlovákiai magyar költők* (1958) című antológiában debütáló költők közül idővel többen az egyetemes magyar költészet élvonalába emelkedtek (Tózsér, Cselényi, Zs. Nagy). A kötet nyomában fellángoló, évekig elhúzódó vita pedig alaposan felgyorsította irodalmunk, költészetünk fejlődését, korszerűsödését.

Turczel imponáló rugalmassággal és termékenységgel reagált irodalmunk jelenségeire, szinte minden könyvről írt, egyik-másik – arra érdemes – alkotóról és művéről a kismonográfia kereteit kitöltő bőséggel és alaposággal (Fáby, Egri, Duba, Ozsvald stb.). Kritikusai jelenléte korántsem csupán mennyiségi szempontból volt kiemelkedő, hanem a szakszerűség, az elméleti megalapozottság, az eszmei-etikai szilárdság terén is. Írásaiból kiviláglik, hogy a kezdettől fogva birtokolta a jó irodalom- és műkritikus alapvető adottságainak a legtöbbjét (ráérző képesség, elemző- és asszociatív készség, szókimondás és közvetlenség, esztétikai és társadalmi problémaérzékenység, szuverenitás és elvszerűség stb.). Az ő munkásságát jellemzi a legjobban az, amit az egyik legjobb, elméletileg is megalapozott írásában a kritikus küldetéseként fogalmaz meg: „A kritikus az író és az olvasó, a közösség szócsöve, az irodalom (és a társadalom) jövőjének építője, egyengetője és az irodalom tekintélyének védője is. A kritikusnak nem szabad úgy tekintenie az irodalomra, mint valami kasztszerűen szelektáló díszklubra, ahová csak a tökéletesség pedigréjével ékeskedőket és hibamenteseket lehet bebocsátani. A legnagyobb erények sokszor hibákon, fogyatékokon keresztül alakulnak, kristályosodnak ki” (*Kritikai utóhang*).

Ez a korabeli frazeológiát tükröző, ma már kissé elavultnak tűnő kritikai alapállítás Turczel csaknem egész kritikai tevékenységére jellemző maradt, s irodalmunk akkori állapotára nézve rendkívül hasznosnak bizonyult, tekintélyt és megbecsülést hozott számára. Akadtak ugyan bírálói, akik kétkedéssel fogadták többször kifejtett kritikai credóját, bírálói gyakorlatát, eljárásait. Többnyire a didacticizmus, a túlzó liberalizmus vádjával illették. Nem alaptalanul, ez ma már világosan látszik, de Turczel is tisztában volt vele, s nem alkati tulajdonságként, hanem tudatos szerepvállalásként minősíti kritikusai hozzáállását és gyakorlatát: „Kritikusai nekiindulásomhoz – írja az *Írás és szolgálat* (1965) című kötetének fűlszövegében – a fő lökő erőt nem belülről, hanem kívülről kaptam, a kritikusai toll megragadásával nem leküzdhetetlen hajlamot elégtettem ki, hanem olyan – felkészültségemnek megfelelő – szolgálatot vállaltam, amelyre irodalmunk adott helyzetében múlhatatlanul szükség volt. [...] A harmadvirágzásnak nevezett új szakaszban irodalmi fejlődésünk fő problémája hosszú ideig a mennyiségi tényező intenzív növelése volt. Ennek a célnak elérésére pedig a pedagógiai beállítottságú és hangsúlyozottan konstruktív kritika felelt meg a legjobban. Én tudatosan és átgondoltan ilyen kritikákat írtam, s a köteteimben ol-

vasható írásaim nagy részéért vállalom is a pedagógus-kritikus nevet. Lehet, hogy a két hivatásnak ilyen összekapcsolását sokan szokatlannak s a kritikusra nézve degradálónak vélik. Én – az elmúlt időszakra visszanézve – ezt a kettősséget szükségszerűnek és harmonikusan összetartozónak érzem.” Ez az önjellemző vallomás világosan utal Turczel Lajos korabeli kritikai tevékenységének legfőbb jellemzőire, egyrészt a „pedagógus-kritikus” vállalt és tudatos szerepére, másrészt a „mennyiségi tényező” hangsúlyozott igényére.

Turczel kezdettől fogva szolgálatként fogta föl irodalmi tevékenységét, olyan – minden erejét és tehetségét lefoglaló – szolgálatként, amelynek legfőbb célja és lényege a (cseh)szlovákiai irodalom kibontakozásának, fejlődésének mindenoldalú támogatása, elősegítése volt. Ezt a szolgálatot abban a kritikai magatartásban és gyakorlatban valósította meg, amelynek főbb jellemzői a konstruktív hozzáállás, a segítő szándék, a kíméletes és tapintatos kommentár, az elriasztás veszélyét tompító bírálat. Turczel az irodalmi alkotásokban mindenekelőtt a pozitívumokat, a hozadékot, az eredményként, előrelépésként elkönnyelhető jelenségeket keresi. Nem „vád-lóként”, hanem igazságra törekvő „bíróként” áll szemben a művel, és elemez vagy magyaráz inkább, mint bírál. Kifogásai építő jellegűek. Nem hallgatja el a fogyaté-kosságokat, a művészetlenségeket, de mindig rámutat a korrekció lehetőségeire, tanácsokat ad, kiegészíti az írók (és olvasók) poétikai ismereteit. A legrövidebb könyv-ismertetésben is igyekszik véleményét a tárgyhoz szakszerűen illő esztétikai, irodalomelméleti, irodalompolitikai stb. érvekkel alátámasztani, még azon az áron is, hogy emiatt néha felduzzadnak írásai, hosszas magyarázkodásra (érvelésre) kényszerül. Bár arányérzéke többnyire megvédi a túlzásúfolttság, a bőbeszédűség veszélyétől, a túlzó didakticizmus, a szájbarágás fárasztó nehézkességétől. Így jelentősen hozzájárult nemcsak a pályakezdő, többnyire igencsak foghíjas irodalmi műveltségű írók, hanem az akkor még valóban tömegeket jelentő olvasótábor irodalmi látókörének, ízlésének, tájékozottságának, értékrendszerének fejlesztéséhez. A népszerűsítő szándék és hangnem, az oktatói hajlam korántsem fokozta le írásainak színvonalát, egyszerre tudott tájékoztató, tudományos ismeretterjesztő és ízlésformáló lenni. Hatalmas olvasottsága, eredményes szépirodalmi próbálkozásai révén kezdettől fogva birtokában volt azoknak az eszközöknek, amelyek sajátos műfaját, a tanulmányba oltott esszét olvasmányossá, ugyanakkor tudományosságában nem csorbulva érdekessé, meggyőzővé tették. Ma már világosan látszik, hogy Fábry, Sas, Egri, Rácz stb. ezirányú tevékenysége mellett, sőt eredményeiket számos ponton meghaladva irodalmunk és olvasói felemelkedéséért Turczel tette a legtöbbet. A bírálat és ismertetés ürügyén felvetett műfaji-poétikai, eszmei-esztétikai, nyelvi-prozódiai kérdések általában túlmutattak a vizsgált mű jelentőségén, s az alkotó addigi életművére vagy egész irodalmunkra érvényes tanulással bírtak. Különösen a terjedelmes műfaji fejlődésképeire jellemzőek ezek a tulajdonságok. A *Líránk helyzete és perspektívái* című tanulmányában pl. költészetünk többéves fejlődésének kritikai szemléje mellett sort kerít a sematizmus lírai gyakorlatának pontos rajzára és konkrét példákon rámutat a sematikus irodalomszemlélet torzításaira, a túlpolitizáltság művészetlenségére. Irodalmunk addigi történetében egyedülálló az a kísérlete, amelynek során feltérképezi a dráma műfajának hazai magyar eredményeit, fejlődési lehetőségeit, körülményeit. Több terjedelmes tanulmányban (*Egri Viktor, a drámaíró; Drámaírói utánpótlásunk; Vázlatkép az utóbbi évek néhány drámájához;*

stb.) elemzi az ötvenes-hatvanas évek drámatermésének jelentős részét, különös tekintettel a jellemábrázolás, a társadalmi háttér és az ábrázolt konfliktus minőségére, művészi hatékonyságára. Elemző módszereit az alapos poétikai-műfaji vizsgálódás, az esztétikai kritériumok következetes érvényesítése, az ábrázolt emberalakok tüzetes átvilágítása jellemzi. Számos máig reveláló megállapítást tesz a korabeli drámaírók (Egri, Dávid Teréz, Lovicsek) színműveivel kapcsolatban. Tanulmányainak eredményeit azonban korlátozott érvényűvé teszi az a körülmény, hogy a drámákat csupán irodalmi műalkotásként vizsgálja. Színpadi megvalósulásuk lehetőségeiről, problémáiról alig ejt szót.

Ahogy már korábban jeleztük, Turczel kritikai tevékenysége a hatvanas évek közepe táján erősen megcsappant. Ezt követően csak szakkritikára, tudományos művek recenzálására vállalkozott. Még a hatvanas évek elején felismerni vélte az általa sűrűn hangoztatott „mennyiségi kiegyensúlyozódás” biztató jeleit, s ennek megfelelően módosítania kellett kritikai szemléletét és gyakorlatát: „Az utóbbi két-három évben – írta – irodalmunk fejlődésében figyelemre méltó változásokat tapasztalhatunk: egyes műfaji területeken kialakulóban van már a minőségi kristályosodáshoz szükséges mennyiségi kiegyensúlyozottság. Ezzel a változással szükségszerűen együtt jár a kritika módszerének módosulása, mércéjének emelése is.” E módosult mércéjű kritikai gyakorlat kiteljesedésére – irodalmunk kárára – nem került sor. A kritikus elhallgatott. Turczel műbíró tevékenységének záró mozzanata egy felhívó-figyelmeztető célzatú tanulmány közzététele volt. Ebben a körülmények között, színvonalas, az esszé lendületével megírt tanulmányban (*Színvonal és felkészültség – irodalomkritikánk helyzete és feladatai*, 1965) felmérte e műfaj – s benne saját maga – eredményeit, szerepét irodalmunk életében, s főként újraértékelésére, módszereinek felfrissítésére, kritériumainak pontosítására ösztönzött.

A vitaindítónak szánt írást a felvetett problémák aktualitása és gazdagsága ellenére is szokatlanul gyér visszhang kísérte. Nyilván ez a közöny és érdektelenség is közrejátszott abban a műfaj- és irányváltásban, amelyről egy ankét keretében így számolt be: „Kezdetől fogva a csehszlovákiai magyar irodalom fejlődési problémái kötik le az érdeklődésemet. Eleinte elég hosszú ideig jóformán csak kritikákat írtam, elsősorban az irodalomtörténet vonzott, s a kritikát nem kedvtelésként, hanem szolgálatként vállaltam. A hatvanas években aztán, amikor az újraindulás nehézségein túljutottunk, a kritikus tevékenységet egyre inkább irodalomtörténetire váltottam át.” Ebben a kutatói metamorfózisban döntő szerepe volt ama gyakran hangoztatott igény tudatosításának, miszerint az irodalom egészséges fejlődéséhez mulhatatlanul szükséges a korábbi korszakok hagyományainak felmérése, maradandó értékeinek feltárása, folyamatos áthagyományozódásának biztosítása.

Irodalomtörténeti anomália, hogy a harmadvirágzás induló fiatal írói nem ismerték, nem ismerhették elődeik munkásságát. Nemcsak a szépirodalom eredményei és kritikai visszhangja porosodott feltáratlanul a korabeli napilapok, nehezen hozzáférhető könyvek lapjain, de hiányzott a két világháború közötti időszak felvidéki magyar irodalmának átfogó értékelése, eligazító rendszerezése is. Fábry Zoltán 1963-ban még így indította a *Harmadvirágzás* című könyvét: „A magyar irodalom egyik fehér foltja: a szlovákiai magyar irodalom.” Különösen a kor irodalmi folyamatának átfogó elemzését, összefoglaló rendszerezését hiányolta. A hiány pótlását a korabeli kritikusoktól (Csanda, Turczel) várta.

Az irodalomtörténeti munka, kutatás, forrásfeltárás, szelektálás nemcsak időigényesebb, hanem lényegesen bonyolultabb, s főként szerteágazóbb tevékenység a kortársi irodalmi folyamatot figyelő, eredményeit mérlegelő kritikánál. A kritikusként elhallgató Turczel kötelességének érezte a feladat vállalását. Évekre visszavonult az irodalmi élet közvetlen zajlásából, s műhelygyakorlatát is bővíteni kényszerült. A korábbi kedvelt műfaja, a tanulmányba oltott esszé nem volt alkalmas a feladat megoldására, s a tudományszak logikája diktálta feltételek sem voltak adottak: „A csehszlovákiai irodalom első szakaszának korszerű és hiteles feldolgozásához, a tudományos színvonalú helyi irodalomtörténet-írás megteremtéséhez elsősorban a társadalmi élet és az irodalmi élet összefüggéseinek átfogó feltárásaira és beható vizsgálatára van szükség. Ez magától értetődőnek látszó, de eddig elhanyagolt alappozó feladatot, irodalomtörténeti előmunkálatot a mi esetünkben irodalmunk sajátos genezise is hangsúlyozottan fontossá teszi: a csehszlovákiai magyar irodalom – a tipikusan regionális irodalomnak számító és gazdag múlttal rendelkező erdélyi irodalommal szemben – a nemzeti irodalom merőben új külső ágazataként jött létre, melynek kibontakozását és fejlődési feltételeit, tápláló és formáló erejű hagyományok hiányában, döntő mértékben az új életviszonyok, a kisebbségi élet korlátozott szellemi és anyagi lehetőségei határozzák meg.” A vázolt előmunkálatok elvégzése, a feltételek megteremtése többéves könyvtári-levéltári kutatás árán valósulhatott meg. Turczel kitartó munkája eredményeit a *Két kor mezsgyéjén* című könyvében foglalta össze. Az 1967-ben megjelenő művet osztatlan elismerés fogadta. Méltatói közül többen a (cseh)szlovákiai magyar tudományos gondolkodás és kutatói szorgalom legnagyobb eredményét üdvözölték benne. Ez az egyedülálló, méreteiben is imponáns mű méltán rászolgált az elismerésre. Szerzője egy tudományos csoport munkáját végezte el egyedül. Tudományos alaposítással feltérképezte a polgári köztársaság 1918 és 1938 közötti időszakának irodalmi-kulturális feltételeit, történelmi-társadalmi körülményeit. Hatalmas ismeretanyagát hét fejezetbe tömörítette. Már felsorolásuk is érzékeltetheti munkája méreteit, a feltárt adatok, történelmi kútfők bőségét: *A kisebbségi helyzet kialakulásának és fejlődésének determináltsága; A kisebbségi önvédelem politikai-világnézeti formái; Az iskola és az iskolán kívüli népművelés; Ifjúsági mozgalmak; Az irodalmi élet kialakulásának sajátos körülményei; A tudományos élet, a művészetek és a sajtó; A folyóiratok és szerepük az irodalmi életben.* A feltárt ismereteket imponáló adatbőséggel (677 tételű jegyzetapparátus!), frappáns értékelő kommentárok kíséretében adja elő, s úgy teremti meg a régóta hiányolt irodalomtörténeti szintézis egyik nélkülözhetetlen feltételét.

A monográfia lenyűgöző méretei, a feltárt anyag bősége sem jelenthette azonban a vizsgált területek teljes feldolgozását. Egyes témakörei további kutatást igényeltek, most már hangsúlyozottan irodalom- és műközpontú megközelítéssel. Kivételes szerencse, hogy könyve még a prágai tavasz beköszönte előtt, 1967-ben láttott napvilágot, így Turczel a politikai vezetés gyanakvása és rosszallása ellenére is folytathatta munkáját. Munkásságának folyamatosságát, céltudatosságát és irodalom-, illetve kultúrtörténeti jelentőségét fejlődésrajzok, műfaj történeti elemzések és összehasonlítások, az egyes irodalmi jelenségek hátterét és jellegét megvilágító tanulmányok, esszék, sajtótörténeti kismonográfiák és kapcsolattörténeti összefoglalások stb. jelzik. Turczelt nem sújtották közlési moratóriummal, de a *Két kor mezsgyéjént* követő kötetére mégis egy évtizedet kellett várnia (*Portrék és fejlődésképek,*

1977). Ezt követték a kutatási eredményeit rögzítő további kötetek, ugyancsak tisztes időbeli távolságban (*Hiányzó fejezetek*, 1982; *Emlékezések és tanulmányok*, 1987). Aligha lehet a véletlen műve, hogy mindhárom említett kötet Turczel születésének kerek évfordulóira ürügyén jelent meg. Az is tény viszont, hogy az idő múltával a kutatási eredményei közé egyre gyakrabban kerültek szubjektív mozzanatok. Különösen az előbb említett kötet tartalmaz ilyen zsánerű írásokat. A gyermekkorra, a szülőföldre és nyelvére, az első irodalmi próbálkozásokra, a szellemi öneszmélés és öntudatosodás éveire az emlékezés fényét vetítő írásokat a líra melege hatja át. Irodalmunk tudós kutatója azonban még a legszubjektívebb írásokban, önéletrajzi vonatkozásainak feltárásával is tud általános érvényű dolgokat mondani. Vallomásait nem csupán a konkrét mondanivaló, a sok néprajzi, szociográfiai, történelmi és egyéb adalék, hanem a megírás jellege, a nem csekély leíró és ábrázoló készség teszi élvezetes olvasmányá.

Turczel Lajos az 1989-es politikai fordulat után is töretlen lendülettel folytatja kutatómunkáját, s a könyvkiadás kezdeti nehézségei ellenére is értékes műveket jelentet meg. A legnagyobb feltűnést egy sporttörténeti monográfiával keltette, amelyben mintegy a *Két kor mezsgyéjén* című művét egészíti ki a két háború közötti időszak magyar nemzetiségi sportéletének történetével (*Magyar sportélet Csehszlovákiában 1918–1938*, 1992). Az irodalom- és művelődéstörténeti kutatásainak mintegy melléktermékeként feldolgozta a korszak magyar sportjának minden fellelhető dokumentumát, korabeli sajtóvisszhangját, s dióhéjban összefoglalta történetét. Könyve értékét felfedező jellege adja, hiszen a mai olvasó számára ismeretlen, sőt hihetetlennek tűnő tényeket tár fel. Ma már kevesen tudják, hogy az első Csehszlovák Köztársaság sportéletét nemzetiségi alapon szervezték meg, így autonóm magyar sportélet bontakozhatott ki. A magyar sportolók tevékenységét egy központi szerv, a Csehszlovákiai Magyar Testnevelő Szövetség irányította, s a legnépszerűbb sportágakban (labdarúgás, atlétika, tenisz, úszás, téli sportok) önálló bajnokságokat szerveztek. A legjobbakkal országos versenyeken is sikerrel szerepeltek, rekordokat állítottak fel. Turczel könyve nemcsak sport-, hanem kultúrtörténeti értékű összefoglalás, amely a szlovák sporttörténelem számára is hasznos adatokat tartalmaz.

Végül, de nem utolsósorban szólni kell a lexikonirodalomban végzett munkájáról. Az Akadémiai Kiadó (Budapest) gondozásában megjelent *Új magyar irodalmi lexikon* (1994) szlovákiai magyar alkotóiról szóló szócikkeit túlnyomó többségében ő írta. Egyik kezdeményezőjeként, több száz szócikkének szerzőjeként jelentős szerepet vállalt a *Cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918–1995* megjelenésében is.

Csak a kiválasztottaknak adatik meg – tartja a népi tapasztalat –, hogy egy hosszú élet keretében megvalósíthassák ifjúkori vágyaikat, hogy kiteljesíthessék valódi énjüket, adottságaikat, hogy hosszú évtizedeken át hivatásként azt tehessék, ami életük értelmét jelenti, ami nem teher, hanem az öröm, a meglegedettség forrása számukra. Turczel Lajos minden bizonnyal közéjük tartozik. Már több mint fél évszázada kutatja, rendszerezi, gondozza, terjeszti a Szlovákiába szakadt magyarság irodalmát. Magas korára való tekintettel talán csökkenő lendülettel, de töretlen lelkesedéssel szolgálja a magyar nyelven megvalósuló szóbeli kultúrát. Erre utal az *Irodalmi hódolások és szeretetnyilvánítások* (2000) címmel megjelent, önvallomásnak szánt kötete is.

ZOLTÁN SZEBERÉNYI

RESPONSIBILITY AND THE MATERIAL KNOWLEDGE. ADDITIONS TO THE LIFE-WORK OF LAJOS TURCZEL

The study shows the life and the works of Lajos Turczel. Turczel beginning in the 1950's, and as a follower of the activities of Zoltán Fábry after the Second World War, he grew into a leading critic of the Hungarian literature in Slovakia and remained to be one to the middle of the sixties. From that time literature history research became the focus of his activities. The most important work was the work titled Boundary of Two Periods, in which he examines the conditions and problems of the development of the Hungarian literature in Slovakia between the Two World Wars. Turczel's educational activities are also important, since he between 1954-1982 he was a teacher of the Hungarian department of the University in Bratislava (and from 1962 to 1975 its director).

